

การสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับความหลากหลายชนิดของปลาเศรษฐกิจ และภาวะการทำประมง
ในแม่น้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดนครพนม*

Preliminary survey on species diversity of economic fishes and fisheries status
in the Lower Songkram River, Nakhon Phanom Province

สาวิกา กัลปพฤกษ์**

สิทธิ กุหลาบทอง***

ญาณันท์ สุนทรกิจ****

บทคัดย่อ

ศึกษาความหลากหลายชนิดพันธุ์ของพรรณปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดนครพนม ในช่วงฤดูต้นฤดูน้ำหลากโดยการสำรวจตัวอย่างสัตว์น้ำจากชาวประมงในพื้นที่ศึกษา และตลาดรับซื้อสัตว์น้ำในพื้นที่อำเภอศรีสงคราม พบพรรณปลาที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น 16 วงศ์ 46 ชนิด โดยมีปลาในวงศ์ Cyprinidae เป็นวงศ์เด่น รองลงมาเป็นวงศ์ Bagridae ในการศึกษารั้งนี้พบพรรณปลา 5 ชนิดที่มีสถานภาพถูกคุกคาม ได้แก่ สถานะใกล้สูญพันธุ์ (Endangered) พบ 2 ชนิด คือปลาหมากผาง (*Tenualosa thibaudeaui*) และปลาตะโกกหน้าสั้น (*Albulichthys albuloides*) สถานะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ (Vulnerable) พบ 2 ชนิด คือปลานวลจันทร์น้ำจืด (*Cirrhinus microlepis*) และปลาตุ๊กตาดำ (*Clarias batrachus*) สถานะใกล้สภาวะคุกคาม (Near threatened) พบ 1 ชนิด คือปลาสาวย (*Pangasianodon hypophthalmus*) และพบพรรณปลาต่างถิ่น (Alien species) พบ 1 ชนิด ได้แก่ ปลานิล (*Oreochromis niloticus*) ในด้านการทำประมงพบว่าชาวประมงส่วนใหญ่ทำประมงตลอดทั้งปี แต่จะทำประมงมากที่สุดที่ฤดูน้ำหลาก เครื่องมือประมงหลัก ได้แก่ มอ และอวนทับตลิ่ง ตามลำดับ ในด้านทรัพยากรปลาพบว่า ปลานาง (*Phalacrodon apogon*) เป็นปลาเศรษฐกิจที่มีราคาแพงที่สุด รองลงมาเป็นปลากดคัง (*Hemibagrus wyckiioides*) และปลาเค้า (*Wallago attu*) ตามลำดับ

คำสำคัญ: การทำประมง ปลาเศรษฐกิจ แม่น้ำสงคราม จังหวัดนครพนม

* การศึกษารั้งนี้ เป็นการสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลของพรรณปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดนครพนม เพื่อประโยชน์ด้านการจัดการทรัพยากรปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงคราม อย่างมีประสิทธิภาพต่อไปในอนาคต

** อาจารย์ สาขาวิชาเทคโนโลยีการผลิตสัตว์น้ำ คณะสัตวศาสตร์และเทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี อ.ชะอำ จ.เพชรบุรี 76120 E-mail sawika@su.ac.th

*** Save wildlife volunteer Thailand อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา 13170

**** สาขาวิชาเทคโนโลยีการประมง คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลตะวันออก วิทยาเขตจันทบุรี อ. เขาคิชฌกูฏ จ. จันทบุรี 22210

Abstract

The species diversity of economic fishes in Lower Songkram River, Nakhon Phanom Province was studied. These studied was collected the specimens from local fishermen and local fish market in Sri Songkram District, Nakhon Phanom Province. The 16 families and 46 species of economic fishes were found. Family Cyprinidae is a dominance group in term of species number, inferior to family Bagridae. In this study, we found 5 threatened species and 1 alien species namely, *Tenuilosa thibaudeaui* and *Albulichthys albuloides* are endangered fish, *Cirrhinus microlepis* and *Clarias batrachus* are vulnerable fish, *Pangasianodon hypophthalmus* a near threatened fish and *Oreochromis niloticus* an alien species. In fisheries, most fishermen work all year round but, peak in flood season. The majority of the fishing gears were gill net and beach seine respectively. Sheat catfish (*Phalacroglanis apogon*) is the highest economic value fish which superior to Asian wedytail catfish (*Hemibagrus wyckiioides*) and the Wallago (*Wallago attu*) respectively.

Key words: fisheries, economic fishes, Songkram River, Nakhon Phanom Province

บทนำ

แม่น้ำสงครามเป็นสาขาของแม่น้ำโขงที่มีความสำคัญอย่างมาก ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน แม่น้ำสงครามมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาภูพาน จังหวัดสกลนคร ไหลผ่านจังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย เข้าสู่จังหวัดนครพนม ที่อำเภอศรีสงคราม และมาบรรจบกับแม่น้ำโขงที่ อำเภอท่าอุเทน ความยาวรวมตลอดลำน้ำทั้งสิ้น 420 กิโลเมตร และมีระบบนิเวศพื้นที่น้ำท่วมในฤดูน้ำหลากโดยมีพื้นที่ประมาณ 500,000 – 600,000 ไร่ (วีระศักดิ์, 2550) ส่งผลให้บริเวณดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายทางชีวภาพสูง อีกทั้งยังมีความสำคัญต่อคนท้องถิ่นทั้งการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจ และที่สำคัญแม่น้ำสงครามยังถูกจัดให้เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ เนื่องจากมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และเป็นแหล่งอาศัยของชนิดพันธุ์สัตว์น้ำที่อยู่ในภาวะใกล้สูญพันธุ์อย่างวิกฤติ เช่น ปลาบึก (*Pangasianodon gigas*) เป็นต้น (เครือข่ายนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง, 2548)

พื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างมีความยาวของลำน้ำประมาณ 200 กิโลเมตร โดยเฉพาะในจังหวัดนครพนมจะมีลักษณะของลำน้ำที่ค่อนข้างราบเรียบ คือมีความลาดชันต่ำเฉลี่ย 3 – 4 เซนติเมตร ต่อความยาวแม่น้ำ 1 กิโลเมตร ซึ่งลักษณะความลาดชันดังกล่าวจะแตกต่างจากลำน้ำตอนบนมาก ส่งผลให้แม่น้ำสงครามตอนล่างมีสภาพเป็นพื้นที่น้ำหลากในช่วงฤดูฝนทำให้พื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างมีสภาพเป็นทะเลสาบขนาดใหญ่ประมาณ 500,000 – 600,000 ไร่ ซึ่งระบบนิเวศพื้นที่น้ำหลากของแม่น้ำสงครามตอนล่างนี้มีความหลากหลายทางลักษณะทางธรรมชาติวิทยาสูงมาก เช่น ป่าบุ่งป่าทาม วัง หาด กุด เป็นต้น ส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพสูง (เครือข่ายนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง, 2548) และพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นแหล่งทำการประมงที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของประเทศไทยอีกด้วย (วีระศักดิ์, 2550) ดังนั้นพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างจึงเป็นพื้นที่ที่มี

ความสำคัญโดยเฉพาะในแง่ของการเป็นแหล่งทำประมงที่สำคัญระดับประเทศ ซึ่งควรมีการศึกษาสถานะภาพของทรัพยากรอย่างต่อเนื่องเพื่อประโยชน์ด้านการกำหนดแนวทางการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ

สำหรับทรัพยากรปลานั้นเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญ เนื่องจากเป็นแหล่งโปรตีนราคาถูก และเป็นแหล่งสร้างรายได้หลักของชาวประมง และเนื่องจากคนไทยมีนิสัยในการรับประทานสัตว์น้ำเกือบทุกชนิดที่จับได้ จึงอาจกล่าวได้ว่าสัตว์น้ำหลากหลายชนิด มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ (ทศพร, 2553) จากการศึกษาของชวลิต และคณะ (2540) พบว่าทรัพยากรปลาของแหล่งน้ำจืดของประเทศไทยมีอยู่ทั้งสิ้นประมาณ 570 ชนิด แต่อย่างไรก็ตามเมื่อสิ่งแวดล้อมของแหล่งน้ำและรูปแบบการใช้ประโยชน์ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมากส่งผลให้ทรัพยากรประมงหลายชนิดอาจเปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไปจากแหล่งน้ำนั้นๆแล้ว ดังนั้นการสำรวจและจัดทำบันทึกข้อมูลของทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างต่อเนื่องจึงเป็นสิ่งจำเป็น (สาวิกา และคณะ, 2557ก; สาวิกา และคณะ, 2557ข; สหส และคณะ, 2557) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรปลาเศรษฐกิจในแหล่งน้ำที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ และมีความสำคัญระดับประเทศอย่างแม่น้ำสงคราม (วีระศักดิ์, 2550) อีกทั้งแม่น้ำสงครามยังเป็นลำน้ำสายหลักที่ไม่มี การสร้างเขื่อนขวางกั้นลำน้ำอันจะส่งผลให้พรรณปลาต่างๆสามารถอพยพเข้าออกระหว่างแม่น้ำสงคราม และแม่น้ำโขงได้อย่างเสรี (เครือข่ายนักวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง, 2548)

ดังนั้นการศึกษาความหลากหลายชนิดพันธุ์ของปลาเศรษฐกิจที่พบในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดนครพนม ในครั้งนี้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในด้านความหลากหลายทางชีวภาพของสัตว์น้ำเศรษฐกิจในระบบนิเวศลุ่มน้ำสายหลัก อันจะเป็นแนวทางไปสู่การประยุกต์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสัตว์น้ำในพื้นที่ อาทิ เช่น แหล่งอาศัย ถูอุปโภค การศึกษาแนวทางการเพาะพันธุ์ปลาเศรษฐกิจที่ปัจจุบันมีผลผลิตตามธรรมชาติลดน้อยลง แนวทางการอนุรักษ์สัตว์น้ำ และการทำประมงในพื้นที่ อีกทั้งเป็นแนวทางในการวางแผนการจัดการแม่น้ำสงครามตอนล่างอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ภาพที่ 1 พื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง ในตำบลศรีสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

การดำเนินการวิจัย

สำรวจเก็บพรรณปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง ในจังหวัดนครพนม โดยสำรวจตัวอย่างปลาเศรษฐกิจจากชาวประมงในพื้นที่ และตลาดรับซื้อสัตว์น้ำหลักบริเวณเทศบาลตำบลศรีสงคราม ซึ่งเป็นตลาดจำหน่าย และส่งออกปลาแม่น้ำสงครามที่สำคัญในพื้นที่อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ซึ่งสัตว์น้ำเกือบทั้งหมดมาจากแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง ในจังหวัดนครพนม (ภาพที่ 1) รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกจากชาวประมงในพื้นที่จำนวน 10 ราย ในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง โดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกในลักษณะการสอบถามและบันทึกข้อมูลเพื่อใช้ประกอบการอภิปรายผลการศึกษา ทำการเก็บ

ตัวอย่างในเดือนมิถุนายน และเดือนกรกฎาคม 2557 ซึ่งเป็นช่วงต้นฤดูน้ำหลาก ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่มีการทำประมงในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างเป็นจำนวนมาก

เก็บรักษาตัวอย่างปลาทั้งหมดในสารละลายฟอร์มาลินเข้มข้น 10 เปอร์เซ็นต์ หลังจากนั้นจำแนกชนิดตัวอย่างตามหลักอนุกรมวิธานโดยใช้เอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ Smith (1945), Kottelat (2001), Robert (1989) Rainboth (1996) โดยยึดตามลักษณะทางสัณฐานวิทยาเป็นสำคัญ เพื่อจัดทำฐานข้อมูลความหลากหลายชนิดพันธุ์ของพรรณปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง ในจังหวัดนครพนม โดยการจัดลำดับทางอนุกรมวิธานจะยึดตามหลักของ Nelson (2006)

ผลและวิจารณ์ผลการวิจัย

เดือนมิถุนายน และเดือนกรกฎาคม 2557 ซึ่งเป็นช่วงต้นฤดูน้ำหลาก พบพรรณปลาทั้งสิ้น 16 วงศ์ 46 ชนิด (ตารางที่ 1) โดยมีวงศ์ Cyprinidae เป็นวงศ์เด่นที่จำนวนชนิดมากที่สุดคือ 19 ชนิด ได้แก่ ตะเพียนขาว (*Barbonymus gonionotus*) ตะเพียนทอง (*Barbonymus altus*) กระแห (*Barbonymus schwanenfeldi*) ตะเพียนทราย (*Puntius brevis*) สร้อยขาว (*Cirrhinus siamensis*) สร้อยปีกแดง (*Cirrhinus jullieni*) แกง (*Cirrhinus molitorella*) พรหม (*Osteochilus melanopleurus*) และกระมัง (*Puntioplites proctozyron*) เป็นต้น รองลงมาเป็นวงศ์ Bagridae มีจำนวนชนิดทั้งหมด 5 ชนิด ได้แก่ แขนงข้างลาย (*Mystus mysticetus*) แขนงใบข้าว (*Mystus singaringan*) กตเหลือง (*Hemibagrus nemurus*) กตดำ (*Hemibagrus wyckii*) และ กตคัง (*Hemibagrus wyckioides*) ส่วนวงศ์ Siluridae พบ 4 ชนิด วงศ์ Notopteridae Clupeidae Pangasiidae Mastacembelidae และ Channidae พบวงศ์ละ 2 ชนิด และวงศ์อื่นๆ ได้แก่ Cobitidae Clariidae Synbranchidae Nandidae Belonidae Eleotridae และ Anabantidae พบเพียงวงศ์ละ 1 ชนิด เท่านั้น

จากผลการสำรวจครั้งนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ วิระธรรม และคณะ (มปป.) และวิระธรรม และคณะ (2547) ซึ่งการศึกษาโครงสร้างของประชากรปลาด้วยการทำประมงด้วยเครื่องมือกักต้อน และเครื่องมือโตะ ในแม่น้ำสงครามสายหลัก และลำน้ำสาขาอีก 12 ลำน้ำ ได้แก่ ห้วยซาง ห้วยอี ห้วยแค ห้วยเข หนองแสง หนองฮวด หนองนางสาว ห้วยบ่อน้อย ห้วยสาบ ห้วยชิง ห้วยกา และห้วยอ้วน ระหว่างปี 2544 – 2545 พบพรรณปลาทั้งสิ้น 25 วงศ์ 115 ชนิด โดยพบพรรณปลาในวงศ์ Cyprinidae เป็นวงศ์เด่นที่จำนวนชนิดมากที่สุด รองลงมาเป็นวงศ์ Bagridae และ Siluridae ตามลำดับ และจากการประเมินผลจับด้วยเครื่องมือกักต้อนในแม่น้ำสงครามพบว่า มีผลจับจากการประเมิน 522.5 ตันต่อปี (วิระธรรม และคณะ, มปป.) ส่วนเครื่องมือโตะมีผลจับจากการประเมิน 149.1 ตันต่อปี (วิระธรรม และคณะ, 2547) แต่การศึกษาความหลากหลายชนิดของพรรณปลาในแม่น้ำสงครามตอนล่างในครั้งนี้ เป็นการสำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับความหลากหลายชนิดของปลาเศรษฐกิจ และ ภาวการณ์ทำประมง โดยได้ทำการศึกษาเน้นไปที่ช่วงต้นฤดูน้ำหลาก (เดือนมิถุนายน และเดือนกรกฎาคม 2557) ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่มีการทำประมงมากที่สุดในรอบปี และเน้นเก็บข้อมูลเฉพาะชนิดของพรรณปลาที่ได้จากการทำประมงในพื้นที่เท่านั้น จึงอาจมีผลทำให้จำนวนชนิดปลาที่สำรวจพบในครั้งนี้มีจำนวนน้อยกว่าการสำรวจในอดีตที่ทำการสำรวจตลอดทั้งปี อีกทั้งจากการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลชาวประมงในพื้นที่ พบว่าปัจจุบันพรรณปลาท้องถิ่นที่ได้จากการทำประมงมีจำนวนลดลงอย่างมากทั้งในด้านของจำนวนชนิด และปริมาณ

จากรายงานการสำรวจพรรณปลาในพื้นที่หนองหาร จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นแหล่งน้ำใกล้เคียงกับพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างของ สาวิกา และคณะ (2557ก) พบว่าความหลากหลายชนิดของพรรณปลามีความใกล้เคียงกัน อีกทั้งชนิดพันธุ์ของประชากรปลาส่วนใหญ่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน โดยในพื้นที่หนองหาร พบพรรณปลาที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น 15 วงศ์ 44 ชนิด โดยมีปลาในวงศ์ Cyprinidae เป็นวงศ์เด่น รองลงมา เป็นวงศ์ Bagridae และพบปลาต่างถิ่นทั้งสิ้นถึง 6 ชนิด แต่ทั้งหมดเป็นปลาเศรษฐกิจที่ชาวประมงในพื้นที่นำมาจำหน่ายได้ตลอดทั้งปีเช่นเดียวกับพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง

ตารางที่ 1 บัญชีรายชื่อพรรณปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง ในจังหวัดนครพนม

วงศ์	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อสามัญ
Notopteridae	<i>Chitala ornata</i> (Gray, 1831)	กราย
	<i>Notopterus notopterus</i> (Pallas, 1769)	สลัด
Clupeidae	<i>Clupeichthys aesamensis</i> Wongratana, 1983	ชีวก้าว
	<i>Tenuulosa thibaudeaui</i> (Durand, 1940)	หมากผาง
Cyprinidae	<i>Barbonymus gonionotus</i> (Bleeker, 1849)	ตะเพียนขาว
	<i>Barbonymus altus</i> (Günther, 1868)	ตะเพียนทอง
	<i>Barbonymus schwanefeldi</i> (Bleeker, 1854)	กระแห
	<i>Mystacoleucus marginatus</i> (Valenciennes in Cuvier and Valenciennes, 1842)	หนามหลัง
	<i>Puntius brevis</i> (Bleeker, 1849)	ตะเพียนทราย
	<i>Henicorhynchus siamensis</i> (Sauvage, 1881)	สร้อยขาว
	<i>Cirrhinus ornatipinnis</i> Roberts, 1997	สร้อยปีกแดง
	<i>Cirrhinus molitorella</i> (Valenciennes in Cuvier and Valenciennes, 1844)	แกง
	<i>Cirrhinus microlepis</i> Sauvage, 1878	นวลจันทร์น้ำจืด
	<i>Labeo chrysophekadion</i> (Bleeker, 1849)	กาดำ
	<i>Hampala dispar</i> Smith, 1934	กระสับจูด
	<i>Cyclocheilichthys enoplos</i> (Bleeker, 1849)	ตะโกก
	<i>Anemataichthys armatus</i> (Valenciennes, 1842)	ไส้ตันตาขาว
	<i>Cyclocheilichthys apogon</i> (Valenciennes, 1842)	ไส้ตันตาแดง
	<i>Osteochilus vittatus</i> (Valenciennes, 1842)	สร้อยนกเขา
	<i>Osteochilus microcephalus</i> (Valenciennes, 1842)	ร่อนไม้ตับ
	<i>Osteochilus melanopleurus</i> (Bleeker, 1852)	พรหม

ตารางที่ 1 (ต่อ)

วงศ์	ชื่อวิทยาศาสตร์	ชื่อสามัญ
	<i>Puntioplites proctozysron</i> (Bleeker, 1865)	กระมัง
	<i>Albulichthys albuloides</i> (Bleeker, 1855)	ตะโกกหน้าสั้น
Cobitidae	<i>Acantopsis cf. choirorhynchus</i> (Bleeker, 1854)	รากกล้วย
Siluridae	<i>Ompok bimaculatus</i> (Bloch, 1794)	เนื้ออ่อน
	<i>Phalacronotus bleekeri</i> (Günther, 1864)	แดง
	<i>Phalacronotus apogon</i> (Bleeker, 1851)	นาง
	<i>Wallago attu</i> (Bloch and Schneider, 1801)	เค้า
Bagridae	<i>Mystus mysticetus</i> Roberts, 1992	แขยงข้างลาย
	<i>Mystus singaringan</i> (Bleeker, 1846)	แขยงใบข้าว
	<i>Hemibagrus nemurus</i> (Valenciennes, 1840)	กตเหลือง
	<i>Hemibagrus wyckii</i> (Bleeker, 1858)	กตดำ
	<i>Hemibagrus wyckioides</i> (Chaux and Fang, 1949)	กตคัง
Clariidae	<i>Clarias batrachus</i> (Linnaeus, 1758)	ดุกด้าน
Pangasiidae	<i>Pangasianodon hypophthalmus</i> (Sauvage, 1878)	สวาย
	<i>Pangasius macronema</i> Bleeker, 1850	สังกะวาด
Synbranchidae	<i>Monopterus albus</i> (Zuiew 1793)	ไหล
Mastacembelidae	<i>Macrognathus siamensis</i> (Günther, 1861)	หลด
	<i>Macrognathus semiocellatus</i> Roberts, 1986	หลดลาย
Belonidae	<i>Xenentodon canciloides</i> (Bleeker, 1853)	กระทุงเหว
Nandidae	<i>Pristolepis fasciata</i> (Bleeker, 1851)	หมอช้างเหี้ยบ
Cichlidae	<i>Oreochromis niloticus</i> (Linnaeus, 1758)	นิล
Eleotridae	<i>Oxyeleotris marmorata</i> (Bleeker, 1852)	บุ๋มทราย
Anabantidae	<i>Anabas testudineus</i> (Bloch, 1792)	หมอ
Channidae	<i>Channa striata</i> (Bloch, 1793)	ช่อน
	<i>Channa micropeltes</i> (Cuvier, 1831)	ชะโด

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกชาวประมงในพื้นที่ศึกษาพบว่า เรือหาปลา (ภาพที่ 2) ในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างส่วนใหญ่เป็นเรือหางยาวที่ติดเครื่องยนต์ ซึ่งส่วนใหญ่จะทำประมงเป็นอาชีพเสริม และ การทำประมงในแม่น้ำสงครามตอนล่างจะนิยมทำในเวลากลางคืน และเครื่องมือประมงที่นิยมได้แก่ มองไหล (ข่ายลอย) และอวนทับตลิ่ง

ปลานาง (*Phalacrodon apogon*) เป็นปลาเศรษฐกิจมีราคาแพงที่สุด กิโลกรัมละประมาณ 300 บาท โดยปลานางขนาดตัวละ 0.5 กิโลกรัม โดยส่วนมากปลานางสามารถพบในแม่น้ำสงครามได้ตลอดทั้งปี แต่พบน้อยโดยจะพบมากในช่วงฤดูน้ำแดง หรือต้นฤดูน้ำหลาก เนื่องจากปลานางจะอพยพขึ้นไปวางไข่ในบริเวณต้นน้ำโขง และลำน้ำสาขา สอดคล้องกับการรายงานของ เครือข่ายนักวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง (2548) ทรัพยากรปลาเศรษฐกิจที่มีราคาแพงรองลงมา ได้แก่ ปลากระดี่ (*Hemibagrus wyckiioides*) ขนาดประมาณตัวละ 1 กิโลกรัมจะมีราคากิโลกรัมละประมาณ 250 บาท และปลาเค้า (*Wallago attu*) ขนาดประมาณตัวละ 1 กิโลกรัมจะมีราคากิโลกรัมละประมาณ 200 – 150 บาท เป็นต้น

ภาพที่ 2 การทำประมงอวนทับตลิ่ง

การทำประมงปลานาง (*Phalacrodon apogon*) จะนิยมใช้อวนทับตลิ่งขนาดใหญ่ ใช้แรงงานประมงประมาณ 6 - 10 คน และใช้อวนขนาด 300 - 400 เมตร โดยบริเวณที่เหมาะสมกับการทำประมงประเภทนี้คือบริเวณที่มีลักษณะเป็นหาดไม่มีโขดหิน หรือตอไม้ใต้น้ำ และที่สำคัญต้องเป็นบริเวณที่เป็นร่องน้ำลึกที่อยู่ใกล้ริมตลิ่ง เพราะในช่วงต้นฤดูน้ำหลากปลาส่วนใหญ่จะอพยพขึ้นสู่บริเวณต้นน้ำทางร่องน้ำลึกของแม่น้ำ การทำประมงอวนทับตลิ่งสามารถทำได้ทั้งกลางวันและกลางคืน แต่ส่วนใหญ่จะนิยมทำในตอนกลางคืน และจะนิยมทำประมงอวนทับตลิ่งมากในช่วงต้นฤดูน้ำหลากต่อเนื่องทุกวันไปจนกระทั่งสิ้นสุดฤดูน้ำหลาก โดยแต่ละหมู่บ้านหรือตำบลจะมีจุดที่เหมาะสมในการทำประมงอวนทับตลิ่งของตนเอง ช่วงเวลาในการทำประมงในช่วงฤดูน้ำหลากชาวประมงจะทำการลากอวนทับตลิ่งทุกๆครึ่งชั่วโมง ซึ่งเรือประมงแต่ละลำจะต้องมาเข้าคิวกันในบริเวณ

ทำน้ำของหมู่บ้าน โดยผลผลิตพรรณปลาที่ได้จากเครื่องมืออวนทับตลิ่ง ได้แก่ ปลานาง ปลาแดง (*Pha laconotus bleekeri*) ปลากระสูบจุด (*Hampala dispar*) ปลาตะโกก (*Cyclocheilichthys enoplos*) ปลาตะโกกหน้าสั้น (*Albulichthys albuloides*)

วิธีการทำประมงอวนทับตลิ่ง (ภาพที่ 2) จะใช้ชาวประมง 1-2 คนอยู่บนฝั่งเพื่อทำการยัดอวนไว้ที่ตลิ่ง ส่วนชาวประมงที่เหลืออีก 5 – 8 คน จะต้องช่วยกันพายเรือทวนน้ำที่ไหลเชี่ยวในบริเวณร่องน้ำลึกของแม่น้ำเพื่อทำการปล่อยอวน และจะพายวนเป็นครึ่งวงกลมเข้าหาตลิ่ง จากนั้นทุกคนจะมาช่วยกันลากอวนเข้าหาตลิ่ง ในการทำประมงอวนทับตลิ่ง 1 เทียว อาจได้ผลผลิตปลามากที่สุดได้ถึง 20 – 50 กิโลกรัม หรืออาจไม่ได้ผลผลิตเลย โดยผลผลิตปลาที่ได้ชาวประมงจะซังไว้ในภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับซังปลาบริเวณริมแม่น้ำ (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 เครื่องมือไม้ไผ่สานสำหรับซังปลาบริเวณริมแม่น้ำ

ผลผลิตปลาส่วนใหญ่จะมีแม่ค้ามารับซื้อบริเวณท่าขึ้นปลาของหมู่บ้าน หรือบางรายอาจนำไปขายที่ตลาดรับซื้อในอำเภอศรีสงคราม และพบเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ชาวประมงนำผลผลิตไปขายด้วยตัวเอง โดยชาวประมงส่วนใหญ่จะมีรายได้เฉลี่ยจากการทำประมงในช่วงฤดูน้ำหลากประมาณ 500 – 1,000 บาทต่อครัวเรือนต่อวัน ซึ่งชาวประมงบริเวณแม่น้ำสงครามตอนล่างให้ความเห็นว่า ปัจจุบันทรัพยากรสัตว์น้ำมีปริมาณลดลงจากอดีตมากและไม่พบพรรณปลาบางชนิดแล้ว แต่ด้วยราคาของสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาที่มีราคาสูงขึ้นกว่าอดีตมาก ดังนั้นปัญหาการลดลงของทรัพยากรจึงยังไม่ส่งผลกระทบต่อรายได้ของชาวประมงในปัจจุบัน

จากการตรวจสอบสถานภาพของสัตว์น้ำในพื้นที่ศึกษากับฐานข้อมูลชนิดพันธุ์ที่ถูกคุกคามในประเทศไทย (Thailand red data) ของ Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning (ONEP), Thailand (Vidthayanon, 2005) พบว่า มีพรรณปลา 5 ชนิด ที่มีสถานภาพการถูกคุกคาม และพบพรรณปลาต่างถิ่น 1 ชนิด ได้แก่

1. สถานะใกล้สูญพันธุ์ (Endangered) พบ 2 ชนิด ได้แก่

ปลาหมากผาง (*Tenualosa thibaudeaui*) และปลาตะโกกหน้าสั้น (*Albulichthys albuloides*) แต่ปัจจุบันปลาทั้งสองชนิดยังเป็นทรัพยากรที่ถูกทำการประมงอยู่อย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับการรายงานของ ธีรวัฒน์ และพูลทรัพย์ (2554) ที่ศึกษาพรรณปลาในพื้นที่ห้วยบังกอ สาขาของแม่น้ำโขง ในจังหวัดนครพนม พบว่าปัจจุบันปลาหมากผาง และพรรณปลาที่มีสถานภาพถูกคุกคามอีก 3 ชนิด ได้แก่ ปลาเทพา

(*Pangasius sanitwongsei*) ปลาเสือตอลายเล็ก (*Datnioides undecimradiatus*) และปลาแดงน้อย (*Discherodontus ashmeadi*) เป็นทรัพยากรประมงที่ได้รับผลกระทบจากการถูกจับขึ้นมาบริโภคในท้องถิ่น และส่งขายเป็นปลาสวยงามจนพบน้อยลงในปัจจุบัน ซึ่งอาจเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ในอนาคต

2. สถานะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ (Vulnerable) พบ 2 ชนิด ได้แก่

ปลานวลจันทร์น้ำจืด (*Cirrhinus microlepis*) และปลาดุกด้าน (*Clarias batrachus*) ยังเป็นทรัพยากรที่ถูกทำการประมงอยู่อย่างต่อเนื่อง

3. สถานะใกล้สภาวะคุกคาม (Near threatened) พบ 1 ชนิด ได้แก่

ปลาสาวย (*Pangasianodon hypophthalmus*) จากการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลพบว่า ปัจจุบันปลาสาวยเป็นทรัพยากรปลาเศรษฐกิจที่ลดจำนวนลงมากอย่างเห็นได้ชัดเมื่อเทียบกับอดีตในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดนครพนม ซึ่งในปัจจุบันเป็นปลาเศรษฐกิจที่พบได้ในปริมาณเล็กน้อย

4. พรรณปลาต่างถิ่น (Alien species) พบ 1 ชนิด ได้แก่

ปลานิล (*Oreochromis niloticus*) ซึ่งพรรณปลาชนิดนี้เป็นพรรณปลาที่นำเข้ามาในประเทศไทยเพื่อการเพาะเลี้ยงเชิงพาณิชย์ แต่การศึกษามลกระทบของพันธุ์ปลาต่างถิ่นในพื้นที่แม่น้ำสงครามยังไม่มีรายงานที่ชัดเจนถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยปลานิลเป็นปลาต่างถิ่นที่สามารถพบได้ทั่วไป และเป็นปลาเศรษฐกิจที่ชาวประมงในพื้นที่นำมาจำหน่ายได้ตลอดทั้งปี

ดังนั้นแล้วการค้นพบชนิดพรรณปลาที่มีสถานภาพถูกคุกคามดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างยังคงเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของชนิดปลากลุ่มนี้ ดังนั้นในอนาคตจึงควรต้องมีมาตรการในการอนุรักษ์แหล่งน้ำในบริเวณนี้ไว้เพื่อให้มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของปลากลุ่มนี้ต่อไป

สรุป

จากการสำรวจพรรณปลาเศรษฐกิจในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่าง จังหวัดสกลนคร ในช่วงฤดูต้นฤดูน้ำหลาก พบพรรณปลาที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น 16 วงศ์ 46 ชนิด โดยมีปลาในวงศ์ Cyprinidae เป็นวงศ์เด่น รองลงมาเป็นวงศ์ Bagridae ในการศึกษาครั้งนี้พบพรรณปลา 5 ชนิดที่มีสถานภาพถูกคุกคาม ได้แก่ สถานะใกล้สูญพันธุ์ (Endangered) พบ 2 ชนิด คือปลาหมากผาง (*Tenualosa thibaudeaui*) และปลาตะโกกหน้าสั้น (*Albulichthys albuloides*) สถานะเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ (Vulnerable) พบ 2 ชนิด คือปลานวลจันทร์น้ำจืด (*Cirrhinus microlepis*) และปลาดุกด้าน (*Clarias batrachus*) สถานะใกล้สภาวะคุกคาม (Near threatened) พบ 1 ชนิด คือปลาสาวย (*Pangasianodon hypophthalmus*) และพบพรรณปลาต่างถิ่น (Alien species) พบ 1 ชนิด ได้แก่ ปลานิล (*Oreochromis niloticus*) ในด้านการทำประมงพบว่าชาวประมงส่วนใหญ่ทำประมงตลอดทั้งปี แต่จะทำประมงมากที่สุดที่ฤดูน้ำหลาก เครื่องมือประมงหลัก ได้แก่ มอ และอวน ทับตี่ง ตามลำดับ ในด้านทรัพยากรปลาพบว่า ปลานาง (*Phalacrodon apogon*) เป็นปลาเศรษฐกิจที่มีราคาแพงที่สุด รองลงมาเป็นปลากดคัง (*Hemibagrus wyckiioides*) และปลาเค้า (*Wallago attu*) ตามลำดับ

ข้อเสนอแนะ

สำหรับการศึกษาในอนาคตควรเก็บตัวอย่างพรรณปลาในพื้นที่แม่น้ำสงครามตอนล่างให้ครอบคลุมพื้นที่มากยิ่งขึ้นทั้งในพื้นที่ลำน้ำสายหลัก และพื้นที่น้ำหลาก โดยเฉพาะพื้นที่การทำประมงในป่าบุงป่าตาม รวมทั้งการเก็บข้อมูลทางนิเวศวิทยาของพื้นที่น้ำหลาก พื้นที่การท่วมหลากในจังหวัดนครพนม ควรเก็บตัวอย่างให้ครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาลตลอดทั้งปี ควรเก็บข้อมูลชนิดของเครื่องมือประมงที่ใช้ในการรวบรวมตัวอย่างพรรณปลา และควรบันทึกชื่อท้องถิ่นของพรรณปลาด้วย

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณชาวประมงในพื้นที่ศึกษาที่กรุณาให้การสนับสนุนด้านการสำรวจเก็บตัวอย่าง ติดต่อประสานงาน และให้ข้อมูลที่สำคัญในการศึกษาครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เครือข่ายนักวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. พันธุ์ปลาในป่าตาม ความรู้พื้นถิ่นของคนหาปลาในลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง. 2548.

ชลิต วิทยานนท์ จรัสธาดา กรรณสูต และ จารุจินต์ นภีตะภัก. ความหลากหลายชนิดของปลาน้ำจืดในประเทศไทย, สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, กรุงเทพฯ, 2540.

ทศพร วงศ์รัตน์. “เมืองไทยนี้ดีในน้ำมีปลา.” ปาฐกถาชุด สิริินทร ครั้งที่ 24, 2553.

ณัฐนันท์ เทียงธรรม และพูลทรัพย์ ศิริสานต์. “การสำรวจพรรณปลาในห้วยบังกอในช่วงฤดูฝน ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม.” วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม 1, 2 (2554): 16 – 23.

วิระธรรม ทองพันธุ์, ศิราณี งอยจันทร์ศรี, บุญส่ง ศรีเจริญธรรม, สิ้นธุ์วัฒน์ สุทธิอาจ และวิษย์โสสมจันทร์. “นิเวศวิทยาและผลจับ ปลาในลำน้ำสงครามจากการทำการประมง ด้วยเครื่องมือโตะ”. เอกสารวิชาการฉบับที่ 1/2547 สำนักวิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืด กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2547)

วิระธรรม ทองพันธุ์ ศิราณี งอยจันทร์ศรี บุญส่ง ศรีเจริญธรรม ประมุข ฤาแก้วมา และสิ้นธุ์วัฒน์ สุทธิอาจ. “ผลผลิต โครงสร้าง และการเดินทางย้ายถิ่นของประชาคมปลาในลำน้ำสาขาของแม่น้ำสงคราม จากการศึกษาด้วยการทำการประมงกักต้อน” วารสารวิชาการประมง กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (มปป.)

วีระศักดิ์ จันทร์ส่องแสง. “แม่น้ำสงครามกับความมหัศจรรย์ในลุ่มน้ำ”. วารสารเส้นทางสีเขียว. (2550)

สหส ราชเมืองขวาง วิสัย คงแก้ว ทินกร สำนัก ธเนศ อินตัน และระเรณินทร์ ไกรวิชัย. “การสำรวจเบื้องต้นของความหลากหลายชนิดของปลาในบริเวณป่าชายเลนคลองกำพวน อำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนอง.” การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 52, (2557): 173 – 179.

สาวิกา กัลปฤกษ์ และสิทธิ กุหลาบทอง. “ความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์น้ำเศรษฐกิจและรูปแบบการทำประมงในพื้นที่แม่น้ำน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” Veridian e-Journal, Silpakorn University 6, 3 (2556): 915 – 923.

สาวิกา กัลปพฤกษ์ สิทธิ กุหลาบทอง และญาณันท์ สุนทรกิจ. “ความหลากหลายชนิดพันธุ์ของปลาเศรษฐกิจใน
หนองหาร จังหวัดสกลนคร.” Veridian e-Journal, Silpakorn University 6, 3 (2557ก)

สาวิกา กัลปพฤกษ์ สิทธิ กุหลาบทอง และพัชรินทร์ สายพัฒนะ. “นิเวศวิทยาของพรรณปลาน้ำกร่อยในพื้นที่ป่า
ชายเลนปากแม่น้ำเพชรบุรี” Veridian e-Journal, Silpakorn University 6, 3 (2557ข)

ภาษาต่างประเทศ

Nelson, J. S. Fishes of the World. 4th ed. New Jersey: John Wiley and Sons Inc., USA, 2006.

Vidthayanon, C. Thailand red data. Fishes. Office of Natural Resources and Environmental
Policy and Planning, Bangkok, Thailand, 2005.

Kottelat, M. Fishes of Laos. WHT publications (Pte) Ltd., Sri Lanka, 2001.

Rainbth, W.J. Fish of Cambodian Mekong. Department of biology and Microbiology. Unjversity
of Wisconsin Oshkosh., Wisconsin, 1996.

Robert, T. R. “The freshwater fishes of Western Borneo (Kalimantan Barat, Indonesia).” Calif.
Acad. Sci. Mem. 14, 1989.

Smith, H. M. The fresh-water fishes of Siam, or Thailand. Bulletin of the United States National
Museum, 1945.